

להתחיל מחדש

לבקר במרכז הצפרות החדש בעין אפק, לראות את החיים החדשים שבאו לעולם בחי-רמון, לפתוח את היום עם אנשי שמורת יהודיה, לחזור לנחל מערות האדם הקדמון או להתפעל מפריחת החלמוניות. 5 דרכים לפתוח את הסתיו הקרוב

יום חדש ביהודיה

איך מתחיל יום בשמורת טבע? התמונות הבאות מספקות הצצה לתחילת יום בשמורת הטבע יהודיה שבמרכז הגולן: המטיילים שבילו את הלילה בחניון מתעוררים לאטם, מקפלים את האוהלים, אורזים את הצידה ונפרדים. עובדי המקום מכינים אותו ליום חדש נוסף, והציפורים כבר מקדימות את המבקרים. שמורת יהודיה משתרעת על פני 66,000 דונם, צורתה כעין כף יד פרושת אצבעות, ובסיסה בבקעת בית צידה. בכל "אצבע" כזו עובר ערוץ נחל ובו מים זורמים ומפלים.

לימוני ופריחתו צהובה חלמונית (מכאן גם שם הצמח). עלי העטיף של הפרח נושאים בראשם בלוטת ריח. עלי החלמונית מופיעים תמיד לאחר סיום הפריחה: קרחים, עבים, זקופים ומעט מפותלים.

בית גידול, שכיחות ותפוצה: החלמונית הגדולה נפוצה בעיקר במקומות יבשים, בדרך כלל באזורי הספר, וכמעט תמיד ממזרח לקו פרשת המים - לאורך מזרח הגליל, מזרח השומרון, מזרח יהודה וצפון הנגב. למרות זאת, נוכל למצוא קבוצות בודדות של חלמוניות בהר מירון שבגליל העליון ובנחל קטלב שבהרי יהודה, במשטחי סלע בהר הנגב המדברי ואף בחגורת הצומח הכרקוצי בחרמון (ברום של 2,000 מטר ויותר).

שמירת טבע: בעבר נחשבה החלמונית לצמח נדיר ביותר בישראל, ואף הוכרזה כערך טבע מוגן, אך מאז היא התגלתה במאות אתרים ואין סכנה להכחדתה בארץ. עם זאת, בכמה מהאתרים - באזור ירושלים וסביבתה, למשל - היא פשוט נעלמה. החלמונית בגן הבוטני בירושלים, שהועתקו לתחומיו מאזור גבעת רם, פורחות מדי שנה במשך כשבועיים-שלושה, לאחר סוכות ובמהלך חודש נובמבר. העתקת אוכלוסייה זו היא דוגמה מוצלחת להצלה של צמח בר מוגן, שגדל כיום כמעט ללא טיפול מיוחד. חלמוניות נוספות אפשר למצוא גם בגן הבוטני בהר הצופים ובגנים נוספים.

ד"ר אורי פרגמן-ספיר, המדען הראשי של הגן הבוטני האוניברסיטאי, ירושלים.

צילום: אורי פרגמן-ספיר

החלמונית הגדולה מציגה: פריחה ראשונה

הסתיו כבר בפתח, ואיתו מופיעות החלמוניות - פרחי הענק הצהובים המבצבצים מתוך הקרקע החרבה ומפתיעים ביופיים בכל פעם מחדש. בעונה זו פורחות החלמוניות לאורכה של ישראל: מהר הנגב ועד לחרמון, וגם בגן הבוטני שבירושלים.

על הצמח: החלמונית היא צמח בצל ים-תיכוני חסר גבעול, ממשפחת הנרקיסיים. הבצל שלה גדול ועטוף בשכבה עבה של קליפות יבשות חומות, המגינות עליה מפני התייבשות ומפני פגיעת בעלי החיים שרואים בה מזון. התחלקות כל בצל לשניים היא שיוצרת את גושי הצמחים היפים. במהלך החודשים ספטמבר-נובמבר יתפתחו הפרחים מהבצלים, ורובם יופיעו עוד לפני גשמי נובמבר החזקים.

הפרח עצמו ענקי ופעמוני, גוון ניצנו צהוב

חיים מדבריים מקומיים. בשמורה ישנו גם גן בוטני המציג בתי גידול אופייניים, על הצומח שבהם.

בקיעות הנחש, שלב אחר שלב. צילומים: גל וין

נחש נולד בחי־רמון

חיים חדשים באו לעולם בשמורת הטבע חי־רמון, כשנחש מסוג ארבע קו בקע מביצתו בתום 77 ימי הדגרה. זה קרה בחודש מאי האחרון: אמו של הנחש הטילה ארבע ביצים, ששלוש מהן התייבשו בגלל גל החום העז ששרר באזור. למרות הכל, הצליחו אנשי החי־רמון לאתר ביצה אחת, שהספיקה כבר להצטמק, ולהעביר אותה למיכל הדגרה אטום שם ספגה לחות והמשיכה להתפתח. לאחר שבועות ארוכים של המתנה, הגיח מהביצה נחש ארבע קו צעיר באורך כולל של 28 ס"מ ובמשקל של כחמישה גרם. כשיגדל, ינוע אורכו בין 80 ל־140 ס"מ.

הארבע קו הוא נחש מדברי זריז, הפועל בשעות היום וניזון מחיות זעירות - בעיקר לטאות ולעתים גם מכרסמים קטנים. שמו המיוחד נובע מארבעת הפסים הכהים השזורים לאורכו. הוא פעיל בעונות מעבר, באביב ובסתיו, בעוד שבקיץ ובחורף הוא שקוע בתרדמה. מדובר בנחש "תת ארסי": ארסו נמצא בחלק הפנימי של פיו ולכן הזרקת הארס שלו אטית יותר, אך עדיין עלולה לגרום לאדמומיות באזור הנשיכה, לנפיחות ובמקרים קיצוניים אפילו לנמק.

מנהל החי־רמון, גל וין, מספר על ההתחלה החדשה של הארבע קו: "לצערנו הנקבה הטילה את הביצים באמצע גל חום, וכך אבדו שלוש ביצים עוד לפני שההטלה התגלתה". לדבריו, טכניקת הדגרת ביצי נחשים מעולם לא נוסתה בחי־רמון קודם לכן. זה המקום להזכיר שכמו כל חיות הבר, גם הנחשים הארץ ישראליים הינם מינים מוגנים שאסור לסחור בהם. מומלץ להגיע לחי־רמון ולבקר בגן הזואולוגי הפועל במקום ומציג בעלי

כשליש משטח השמורה מכוסה יער, הוא יער יהודיה. העץ השולט בנוכחותו הוא אלון התבור, המשיר את עליו בחורף ויוצר תצורת צומח המכונה "יער פארק" - יער שבו העצים צומחים כשמרווחים גדולים מפרידים ביניהם. בין העצים מתפתחת עשבייה עשירה וסוואנה של עצי שיזף ואלות. החי בשמורה מגוון מאוד וכולל יונקים כמו צבאים, חזירי בר, תנים, שועלים מצויים, שפנים ואחרים. בשמי השמורה מרחפים עופות דורסים, דוגמת הבז המצוי, החיוויאי, העיט הניצי, העקב, הנשר ומגוון גדול של ציפורי שיר.

מימין וממול: פותחים את היום ביהודיה. צילומים: עופרה חן

נחל מערות, צילום: דותן לותם

בחזרה להתחלה: מערות האדם הקדמון

ואם כבר התחלות, כדאי במיוחד לבקר בשמורת הטבע נחל מערות שבשיפולי הכרמל, שבה מסתתרים שרידים ועדויות לפעילות האדם הקדמון. הממצאים שנתגלו באזור זה מעידים על קיומו של רצף יישובי שנמשך כמיליון שנה. מומלץ לסייר בשמורה ולבקר במערת התנור הגדולה, שם התגלו שרידים לשלוש תרבויות אנושיות (לפחות). המסלול ממשיך למערה קטנה יותר, מערת הגמל, שבה מוצגים כלים שהיו בשימוש האדם בתקופת התרבות המוסטרית. במערה השלישית, מערת הנחל, שעומקה כ-90 מטרים, מוצג חיזיון אור קולי הממחיש את אורח החיים של האדם הקדמון.

מחוץ למערה מוצג דגם של שלד הממחיש קבורה שרווחה בקרב אנשי התרבות הנטופית, מלפני כ-10,000 שנה. בשמורת נחל מערות שרידים לתרבות אנושית מהתקופות הבאות: התרבות האשליית (לפני 500-200 אלף שנה), התרבות המוע'אירית (לפני 150-100 אלף שנה), התרבות המוסטרית (לפני 100-40 אלף שנה), תרבות אורנינאקית (לפני 40-12 אלף שנה) ותרבות נטופית (לפני 12-9 אלף שנה) שרידי תרבות זו התגלו בפתח מערת הנחל, שם התקיים אז כבר קטן ששימש כיישוב קבע.

אגב, מרחבת החניה של השמורה יוצאים שבילים מסומנים לאתרים שונים בכרמל ואפשר להמשיך משיעור ההיסטוריה הקטן לפינות חמד בסביבה.

תשמורת בעין אפק

תל ארכיאולוגי הטומן בתוכו היסטוריה בת 4,000 שנה, ומתכסה בחורף ובאביב בצמחייה מדהימה.

חשוב לציין כי חלק מהמסלולים נגישים כיום לבעלי קשויי ניידות: כך למשל, שביל אספלט מוביל ממגרש החניה ועד שולחנות הפיקניק המוצלים מתחת לעצי האקליפטוס (יש חניה לנכים). משם יש גישה לטחנת הקמח הצלבנית העתיקה ואפשר לצפות בסרט אור קולי וכן בתצוגת כלים חקלאיים. במסלול התל יש גישה נוחה לכיסאות גלגלים, לחורשת האורנים המוצלת ולעמדת תצפית המשקיפה על עמק עכו והסביבה.

גיזול חזן, מנהלת שמורת עין אפק.

ישוור, בעין אפק

מרכז צפרות חדש בעין אפק

בשעת הדמדומים, מתעוררות הציפורים בשמורת עין אפק לחיים. ובזמן שהג'מוסים רועים באחו ובריכות המים הטבעיות מוארות בצבעי השקיעה - בעלי הכנף יוצאים מסבך הצמחייה. באחרונה נחנך בעין אפק מרכז צפרות חדש, והמטיילים מוזמנים להשתתף בפעילות טיבוע ציפורים. מגג טחנת הקמח העתיקה של האתר אפשר לצפות בנוף המקיף את השמורה ובציפורים המתארגנות לקראת לינת הלילה בלהקות.

שמורת עין אפק שוכנת בלב לבו של עמק עכו, פינת חן שהיא שריד אחרון לביצות העמק וכוללת את חלקו העליון של נחל הנעמן ומקורותיו. מעיינות אפק הם מקור החיים עבור דיירי השמורה, בהם דגים, צבים, סרטנים עופות מים וג'מוסים, צמחי מים וגדה. הטיול בשמורה נוח ומתאים למשפחות וילדים. חלקו הראשון של מסלול ההליכה בשמורה כולל את שביל הביצה: טיול בין בריכות המים הטבעיות, הליכה על גשרי עץ, תצפית על הג'מוסים, סכר צלבני וצמחי מים. החלק השני הוא ביקור בתל אפק,